

**ენათა სიკვდილი და რენესანსი კლოდ აჟემუს ჴიზნის
(„CLAUDE HAGEGE, HALTE A LA MORT
DES LANGUES“) მიხედვით**

ლინგვისტურ ლექსიკონში (ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1990: 604) ვკითხულობთ: ენის აღმოცენება და არსებობა დაკავშირებულია ადამიანის წარმოშობასა და არსებობასთან. ეს ბუნებრივად წარმოქმნილი და და კანონზომიერად განვითარებული სემანტიკური სისტემაა და მას აქვს სოციალური დანიშნულება. ენა მიდრეკილია ცვლილებებისადმი, რომელიც ჩადებულია როგორც ენის მოწყობის პრინციპებში, ისე მისი ხმარების ფუნქციონალურ მექანიზმებში. ზოგიერთი ენა ძლიერდება და აღორძინდება, თუ მას ამაგრებს როგორც ეროვნული, ისე სახელმწიფო პროცესები, პირიქით შემთხვევაში, განსაკუთრებით მცირე ენები, ქრებიან, რადგან მათ არ გააჩნიათ სოციალური პრესტიჟის მაღალი დონე.

ვაინრახი (ვაინრახი, 1972: 55) წერს, რომ ენებს შორის კონტაქტის დროს, ადამიანთა ჯგუფები ანადგურებენ ცალკეული ინდივიდის ენობრივი ქცევისათვის დამახასიათებელ ინდივიდუალურ თავისებურებებს. ამ დროს, ჩნდება მთელი ჯგუფისთვის დამახასიათებელი სოციალურად განპირობებული ენობრივი ჩვევები და პროცესები ანუ ის ფაქტორები, რომლებიც ენას ანიჭებენ დომინანტურ ანუ გაბატონებულ სტატუსს.

ადამიანის განვითარების განსაზღვრულ ეტაპებზე არსებობდა სხვადასხვა კულტურული არეალისათვის ერთიანი ენები: ძველბერძნული (კოინე), ლათინური- მე-17 საუკუნისჩათვლით, ძველსლავური, კლასიკური არაბული, სანსკრიტი, ძველჩინური (ვენიანი) და ა.შ. ამ ჩამოთვლილი ენებიდან ზოგიერთი, კერძოდ, კლასიკური არაბული, ნაწილობრივ სანსკრიტი, დღესაც ასრულებენ თავიანთ ფუნქციას, წერს ალატოვი (ინტერნეტ რესურსი). ისტორიულად ცნობილია, რომ ოცდაათწლიანი ომის დასრულების შემდეგ ევროპა სუვერენულ სახელმწიფოებად დაიყო და მიიღო გაბატონებული ეთნოსის ენა. მსგავსი სისტემა ევროპიდან სხვა კონტინენტებზეც გავრცელდა. პარალელურად მიმდინარეობდა მცირე ენების შევიწროება. ისინი ან გაქრნენ ან გადაინაცვლეს პერიფერიებ-

ში და თავიანთი სახელმწიფოს საზღვრების შეცვლის შედეგად გახდნენ სახელმწიფო ენები, მაგ: ჩეხური, ფინური, ლატვიური და ა.შ. (ალატოვი). დღეს ჩვენ მომსწრე გავხდით საერთო სერბოხორვატული ენის 3 ნაწილად დაყოფისა: სერბიული, ხორვატული, ბოსნიური.

აუქუი თავის შესანიშნავ წიგნში (აუქუი, 2000: 39) გვამცნობს, რომ ყოველ წელს დაახლოებით 25 ენა კვდება. დღეს მსოფლიოში 5000 ცოცხალი ენაა, მაგრამ თუ არაფერი შეიცვალა, 100 წელიწადში ამ ენათა ნახევარი მოკვდება.

დაუშვებელია, რომ ადამიანის კულტურები მიეცეს დავიწყებას. კულტურათა შორის ყველაზე მაღალი და ამავედროულად ყველაზე უფრო ბანალური არის ადამიანის ენა. ენა სიცოცხლის ძალის მომცემია და ინახავს წარსულ ცხოვრებას. ინდივიდი ამა თუ იმ საზოგადოების წევრი სწორედ რომ ენის მეშვეობით ხდება. ისინი მრავალფეროვანი და უნივერსალურია.

ჯერ კიდევ ფ. ბოპი (აუქუი, 2000: 24) ენებს განიხილავდა როგორც ბუნებრივ სხეულებს და მიაჩნდა, რომ ისინი აგებულია კანონების მიხედვით და თავიანთ წილში ატარებენ სიცოცხლის პრინციპს. ანუ სიკვდილი ცოცხალ სხეულში არის სიცოცხლის ერთი ნაწილი და ეს ენებსაც ეკუთვნის.

როცა ენას აღარ ჰყავს მომხმარებელი, იგი მკვდარია, მაგრამ სიკვდილი სხვადასხვანაირია ენისთვის. ლათინურ და ბერძნულ ენებზე დიდხანია აღარ ლაპარაკობენ, თუმცა საფრანგეთში ორივე ენა ფიგურირებს როგორც სასწავლო საგანი. სასკოლო ადმინისტრაცია მათ უწოდებს „ძველ ენებს“.

აუქუი თვლის, რომ ენის გაქრობის საფუძველი შემდეგი სამი მიზეზია: ტრანსფორმაცია, სუბსტიტუცია და გადაშენება.

ტრანსფორმაცია (გარდაქმნა) ენის შეცვლას ნიშნავს. ენა შეიძლება ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იცვლებოდეს და ერთ დღეს აღმოჩნდება, რომ მის მაგივრად წარმოიშვა ახალი ენა. მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ლათინური ენის გაქრობა, მისი ადგილი დაიკავეს „კულგარული ლათინურისგან“ წარმოშობილმა რომანულმა ენებმა. თუმცა ლათინური ენის შემთვევაში ვერ ვიტყვი, რომ ის მთლიანად გადაშენდა.

სუბსტიტუცია (შეცვლა) ნიშნავს ერთი ენის შეცვლას მეორე ენით, რაც რაღაც პერიოდის განმავლობაში მიმდინარეობს.

იმიგრაციის დროს გადაადგილებული საზოგადოება თავის ენას სხვა ენაზე მოლაპარაკე საზოგადოების გარემოცვაში ინარჩუნებს. მაგრამ, ენა შეიძლება დიასპორაშიც გაქრეს, რო-

დესაც ევროპელ მოქალაქეთა საზოგადოება ცხოვრობს ამერიკაში ერთი საუკუნე ან მეტი. მშობელი, ბევრ შემთხვევაში, განსაზღვრული სარგებლის მომტანი პოლიტიკური მიზნით თუ მიზეზით, მშობლიურ ენას საერთოდ გამორიცხავს ხმარებიდან შვილის აღზრდის პროცესში, რისი მაგალითიც ჩვენ უხვად გვქონდა საბჭოთა კავშირის დროს. რაც შეეხება ბილინგვიზმს, ორი ენის არათანაბარი ხმარებისას, ერთ-ერთი ქრება.

ცნება „გადაშენება“ უფრო მეტაფორულია, ვიდრე ის, რასაც გადაშენება იწვევს ჩვენს ცნობიურებაში. გადაშენება ნიშნავს, რომ ამ ენაზე აღარცერთი მოლაპარაკე არ დარჩა. ერთი ენის გაქრობა მთავრდება სხვა ენის შეცვლით. მომდევნო თაობა მიატოვებს ამ ენაზე ლაპარაკს და იღებს სხვა ენას. მაგრამ ენის სიკვდილი, რა თქმა უნდა, სულაც არ ნიშნავს იმ საზოგადოების ფიზიკურ განადგურებას, რომელიც ამ ენაზე ლაპარაკობდა, თუმცა ენის სიკვდილი კოლექტიური ფენომენია.

ენის სიკვდილს იწვევს შემდეგი ფიზიკური მიზეზები: ყველა მოლაპარაკის გაქრობა ბუნებრივი კატასტროფების, გენოციდის, ეპიდემიების, მიგრაციების შედეგად. ენის მატარებელი ისე ქრება, რომ ენის გადაცემას ვერ ახერხებს უცხოელებზეც კი. ეთნოგენეტიკის დროს ქრება კულტურა და ენა, თუმცა შეიძლება მათი მატარებელი ინდივიდები არ გაწყდნენ.

როცა ენას სურს გადარჩეს, იგი ეგუება ეკოლინგვისტური გარემოს ახალ მოთხოვნებს. თუ ეს ასე არ მოხდა, იღებს იმ სხვა ენას, რომელსაც აქვს უფრო ძლიერი ეკონომიკური და სოციალური სტატუსი და რომელიც უფრო ეფექტურია ლინგვისტიკური ღირებულების ბაზარზე.

ერთმანეთს შეიძლება შეეჯახოს გაბატონებული და დამონებული ენები. გაბატონებული ენა თავდასხმის მდგომარეობაშია, თითქოსდა მისი დასაპყრობი ტერიტორია იყოს, ხოლო დამონებული ენა ვაღდებულია დაიცვას თავისი ტერიტორია.

როდესაც მოსახლეობა უარს ამბობს თავისი ცხოვრების ადათ-წესზე ეკონომიკური და სოციალური მიზეზების გამო, უარს ამბობს ენაზეც, რადგან ენა, რომლითაც ცხოვრების ეს ადათ-წესები გადმოიცემოდა, არის ტრადიცია, კულტურულ სიმბოლოთა ერთიანობა, რაც ეთნოსს ახასიათებს. ეთნიკური ენა ქრება კულტურასთან ერთად, რომელსაც ის გადმოსცემდა. თქვენ წარმოიდგინეთ კორელაციასაც კი აქვს ადგილი

ტრადიციულ წესთა დაცემასა და გრამატიკული სისტემის ეროზიას შორის.

იმ სახელმწიფოების განვითარებას, რომელთაც შეგნებული აქვთ თავიანთი პოლიტიკური წონა, ხშირად თან სდევს სხვადასხვა ეთნოსისათვის განსაკუთრებით დამღუპველი შედეგები: საცხოვრებლის დანგრევა, ტყის მოჭრა, მოსახლეობის გადაადგილება, ძალდატანებითი ასიმილაცია. ასეთი იყო მაგ., ესპანეთის კოლონიზაცია ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკაში. ინგლისის, პორტუგალიის, ნიდერლანდებისა და საფრანგეთის პოლიტიკაც დიდად არ განსხვავდებოდა ამისგან.

რაც შეეხება მედიას, რადიოთი და ტელევიზიით მასის დაბომბვას მსოფლიოს რამდენიმე - ინგლისურ, ესპანურ, ფრანგულ, პროტუგალიურ - ენებზე, დამღუპველი შედეგი მოაქვს ტომებისა და რეგიონული ენებისათვის, რომ აღარაფერი ვთქვათ დღევანდელი ამერიკული ინგლისურის იმპერიალისმზე. ინგლისურის გარდა, სხვა ენებიც აყვანილია ოფიციალური ენების სტატუსამდე სახელმწიფოს მიერ და ეთნიკურ ენებზე საშიშ ზეწოლას ახდენენ. აფრიკა ნათელი მაგალითია ამ სიტუაციისა.

ცალკე უნდა გამოიყოს ის გარემოებანი, რომლებიც პირდაპირ არ მონაწილეობენ ენათა გაქრობაში: ერთი მხრივ, პურიზმისა და ნორმალიზაციის უქონლობა, ხოლო მეორე მხრივ, დამწერლობის არქონა და ბოლოს, ის ფაქტი, რომ ის არის უმცირესობის ენა.

გარდა წინაპრების მიერ შექმნილ ენათა შენარჩუნების ფაქტორებისა, არსებობს კონკრეტული ინიციატივები, რომელსაც საზოგადოება ენის შესანარჩუნებლად იღებს. ესენია: სკოლა, ენის ოფიციალური აღიარება, მოლაპარაკეთა ჩართულობა (იმპლიკაცია) და ლინგვისტიკის როლი.

ოფიციალური ენა უნდა იყოს ჩაწერილი სახელმწიფოს კონსტიტუციაში და სახელმწიფოს უნდა ჰქონდეს უფლება გამოიყენოს ის დიპლომატიურ ურთიერთობებში: ყველა მოქალაქე უფლებამოსილია ყველანაირი მომსახურება (სამართალი და ა.შ) აწარმოოს ამ ენაზე. არ არის აუცილებელი ეროვნული ენა იყოს ოფიციალური ენა.

ენათა სიკვდილი ლინგვისტებს ვერ ტოვებს გულცივად. მათი როლი დიდია ენათა სიკვდილის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ხშირად მოლაპარაკე ვერ გრძნობს, რომ მისი ენა ხიფათშია და ამას გვიან ხვდება. ლინგვისტი, რომელიც ხვდება, რომ ენა

ხმარებიდან გადის და უიმედო მდგომარეობაშია, ვალდებულა, გააფრთხილოს მოლაპარაკე ამ პროცესების შესახებ. ზოგი ლინგვისტი აქტიურად ეწევა გაქრობის მდგომარეობაში მყოფი ენის პოპულარიზაციას და ქმნის ორენოვანი სწავლების პროგრამას ამ ენის გადასარჩენად. ლინგვისტმა მოლაპარაკეს უნდა ასწავლოს საკუთარი ენის პატივისცემა და მისით ამყოფა. საუკეთესო საშუალებაა შექმნას პროფესიონალური ლინგვისტები მოლაპარაკეთა შორის. ზოგი უცხოელი ლინგვისტი ადგილობრივებს უტოვებს მათ მიერ შექმნილ სახელმძღვანელოებს, რათა ბავშვებმა არ დაივიწყონ თავიანთი ენა.

ერთი სიტყვით, მცირე ენათა გაქრობის პროცესი არ ჩერდება. ისევე, როგორც ცივილიზაციები, ენებიც კვდებიან, რაც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ენებს აღდგომაც შეუძლიათ. სასიკვდილოდ განწირული ენები წინააღმდეგობას უწევენ მას და ჯიუტად აგრძელებენ სიცოცხლეს.

მკვდარი თუ მომაკვდავი ენებიდან, რომლებსაც სიცოცხლე დაუბრუნდათ, თუმცა არა სრულად, გამოიყოფა ებრაული. როცა ენათა რენესანსზეა ლაპარაკი, იგულისხმება შემდეგი სამი ენა: კორნუოლური, შოტლანდიური გაელური და იდიში.

კორნუოლური ენა მიეკუთვნება ბრეტონულ და უელსურ ენებს, ანუ ენათა ბრიტანულ შტოს. კორნუოლური ენა შეეწირა მეთექვსმეტე საუკუნის რეფორმას, ხოლო 1800 წლისთვის საბოლოოდ გაქრა, მაგრამ მოსახლეობა მიჯაჭვული დარჩა თავიანთ ტრადიციებზე. ამ ენის აღდგენის იდეა გაჩნდა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს, შეიქმნა კორნუოლური ენის შესწავლის საზოგადოება 1901 წელს, რომელიც ძალიან ეფექტური იყო, მაგრამ მაინც შეძლო ადამიანის გონებაში დაესახა გაცოცხლების პროექტი. ორმა გაბედულმა მეცნიერმა - სმიტმა და ნანსმა შექმნეს გრამატიკა, რომელსაც საფუძვლად დაუდეს საშუალო კორნუოლური და შესაბამისი ლექსიკური მარაგი ჯერ კიდევ ცოცხალი ბრეტონულისა და უელსურიდან ნასესხები სიტყვებით. დღეს რამდენიმე ათასი ადამიანი თავისუფლად ლაპარაკობს ამ ენაზე და არის ოჯახები, სადაც სკოლის ასაკამდე მაინც ლაპარაკობენ ამ ენაზე. ასევე შეიქმნა რამდენიმე სახელმძღვანელო.

შოტლანდიური გაელური შედის კელტური ენების ჯგუფში. შოტლანდიაში მოსახლეობის აღწერამ 30-ოდე წლის წინ გამოავლინა 477 ერთ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანი, დანარჩენი 82 500 ორენოვანია. 1980 წლებში რაღაც რენესანსის მაგვარი

მოიხაზა: სკოლის ყველა საფეხური, საბავშვო ბაღი მომარაგდა დიდი რაოდენობის კარგი ხარისხის შრომებით პედაგოგიკაში, აუდიო-ვიზუალური გაუმჯობესებული საშუალებები ჩადგა ლინგვისტიკის სამსახურში, ხოლო ტელევიზიაში გაიზარდა გადაცემათა რიცხვი გაელურ ენაზე. პოპულარული მუსიკის კომპოზიტორები უფრო და უფრო იყენებენ გაელურს. ეს ენა აიცილებს თუ არა სიკვდილს, მომავლის საქმეა.

ებრაული ენა, ანუ იდიში, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გაქრობის პირას იყო. XIII საუკუნის დასაწყისში, ჯვაროსნული ომების ფეხდაფეხ, ებრაელები გაიქცნენ ჩრდილოეთ იტალიასა და საფრანგეთში. მიატოვეს თავიანთი სალაპარაკო ენა და შექმნეს იდიში ზემო გერმანიის დიალექტის ბაზაზე, რომელსაც დაემატა რაბინული ებრაულის მნიშვნელოვანი სტრატეგები, ე.ი. შრეები. მასა არ ლაპარაკობდა ებრაულს, მაგრამ მუდმივი კონტაქტი ჰქონდა მასთან. ამგვარად განხორციელდა გასაოცარი სიმბიოზი, რაც კარგად ჩანს ლექსიკური ელემენტების სესხებაში, გარმატიკაში, ფრაზათა აგებულებაში, იდიომურ გამოთქმებში, კონოტაციაში, აზროვნებისა და რეფერენციის მთელ სამყაროში. დღეს ტელ-ავივში არსებობს იდიშური თეატრი, ტარდება მხატვრული კითხვის კონცერტები და პოეზიის საღამოები იდიშურ ენაზე, მაგრამ მაყურებელი 65 წლის ასაკზე ნაკლები ცოტაა. ისრაელში იდიშური კულტურული აქტივობა მრავალრიცხოვანია - სპეციალისტთა პლეადას, იერუსალიმის ებრაულ უნივერსიტეტს თავი აქვს გადადებული იდიშისთვის. იდიშური ენა, როგორც საგანი, ისწავლება 5 უნივერსიტეტში, 50 სკოლაში, განსაკუთრებით კი რელიგიურ სკოლებში. ეს არ ნიშნავს, რომ იდიშური გახდა ყოველდღიური ცხოვრების სალაპარაკო ენა და ის არც თუ დიდი მასშტაბით გამოიყენება, მაგრამ არსებობს დიდი სურვილი, რომ იდიშს დაუბრუნდეს რეალური ცხოვრება. XXI საუკუნე აჩვენებს, ეს არის იდიშის დაბრუნება თუ მხოლოდ ოცნება.

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ენები თანამედროვე ეპოქაშიც ქრებიან ან სიკვდილის პირას იმყოფებიან. ეს ეხება განსაკუთრებით მცირე ერების ენებს, რის მიზეზიც ამერიკული ინგლისურისა და ზოგიერთი სხვა ენის, პოლიტიკის, ეკონომიკის გაბატონებული მდგომარეობაა.

ლიტერატურა:

- აჟეჟი, 2000: Claude Hagege, Halte a la mort des langues , Paris, 2000.
- ალატოვი, ინტერნეტ რესურსი, В. М. Аллатов, <http://www.anti-glob.ru/st/alatovi htm>
- ვაინრაიხი, 1972: У. Вайнраих, Одноязычие и многоязычие, Новое в лингвистике, выпуск VI, Москва, 1972.
- ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1990: Лингвистический энциклопедический словарь, Москва, 1990.

Eter Melkadze

DEATH OF LANGUAGES AND THEIR RENAISSANCE ACCORDING TO CLAUDE HAGEGA'S BOOK "KALTE A LA MORT DES LANGUES"

Summary

The article deals with the three reasons of language disappearing: transformation, substitution and extinction. According to the author the concept "extinction" is more metaphoric than the one that extinction causes in our consciousness.

The article also discusses those physical reasons that cause the language death (natural disasters, genocide, epidemic, migration). It also separates those characteristics that don't take part in language disappearing directly (lack of Purism and normalization from one hand, having no alphabet from the other hand and finally, it is a language of minority).

There are cases when dead or dying languages become alive. Such languages are: Yiddish, Scottish Gaelic and Kornuolian.